

KRZYSZTOF FRONCZYK

PALENIE PAPIEROSÓW A CECHY OSOBOWOŚCI – PRZEGLĄD BADAŃ

Cechy osobowości mogą być traktowane jako predyktory palenia papierosów. W niniejszym artykule został przedstawiony krótki przegląd prac empirycznych dotyczących związku palenia papierosów z osobowością ujmowaną z perspektywy psychologii różnic indywidualnych. Prezentowany przegląd literatury na ten temat jest ograniczony do badań prowadzonych na dużych próbach osób zdrowych psychicznie i fizycznie. Wynika to stąd, iż nie można uogólniać na populację generalną wniosków płynących z badań nad osobami chorymi czy też przeprowadzonych na innych specyficznych małych próbach.

Artykuł obejmuje zasadniczo badania wykonane w latach dziewięćdziesiątych (omówienie starszych prac zob. Gilbert, 1995). Główne ustalenia Gilberta posłużyły za punkt wyjścia niniejszego przeglądu. Autor ten stwierdził, że największe różnice między palaczami a osobami niepalącymi występują w zakresie psychotyczności (i cech pokrewnych, takich jak złość, wrogość czy zachowania antyspołeczne) oraz neurotyczności (i cech pokrewnych, np. depresyjności oraz lęku), natomiast ekstrawersja jest relatywnie słabo związana z paleniem. Nie badano w wystarczający sposób związku cech osobowości ujmowanych z innych perspektyw teoretycznych z używaniem papierosów. Gilbert pisze, że w świetle opublikowanych dotąd wyników badań, można mówić o różnych mechanizmach łączących cechy osobowości z paleniem. Pierwszy z nich zakłada, że palacze sięgają po papierosy, gdyż w ten sposób radzą sobie ze swoimi trudnościami uwarunkowanymi osobowością, takimi jak obniżony nastrój czy trudności w kontaktach z innymi. Według drugiego – palenie wywołuje niektóre trudności psychiczne, a tym samym przyczynia

się do formowania się specyficznych cech osobowości. Jednak danych empirycznych potwierdzających to przypuszczenie, zebranych przez Gilberta (1995), było raczej niewiele.

Odrębną teorią jest koncepcja związków między osobowością a paleniem opracowana przez Eysencka. Według tej teorii ekstrawertycy, jako osoby o chronicznie obniżonym poziomie pobudzenia, są predysponowani do podejmowania różnych działań, w tym także palenia papierosów, w celu podniesienia własnego poziomu pobudzenia. W przypadku osób o wysokich wynikach na skali neurotyczności związek palenia papierosów z tą cechą jest nieco inny. Neurotycy bowiem palą, gdyż chcą złagodzić objawy nerwicowe. Natomiast osoby uzyskujące wysokie wyniki na skali psychotyczności są ludźmi gorzej poddającymi się warunkowaniu na bodźce zewnętrzne, gorzej przyswajają też sobie normy społeczne. Psychotycy są więc predysponowani do różnego rodzaju zachowań aspołecznych, w tym również ulegania nałogom, do których należy palenie papierosów (Gilbert, 1995).

I. PALENIE A WYMIARY OSOBOWOŚCI

1. *Palenie papierosów a wymiary osobowości w ujęciu Eysencka oraz Costy i McCrae*

Jednym z ograniczeń badań przeprowadzonych w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych nad korelatami palenia papierosów było to, że dotyczyły one wyłącznie krajów europejskich lub USA (Gilbert, 1995). Biorąc pod uwagę krytykę odnoszącą się do statusu postulowanych przez Eysencka cech osobowości, jako uniwersalnych charakterystyk zachowania człowieka niezależnych od kultury (Strelau, 1998), oraz specyficzne dla różnych krajów uwarunkowania społeczne dotyczące palenia, można sugerować, że związek palenia z wymiarami ekstrawersji, neurotyczności oraz psychotyczności występuje jedynie w kulturze euroamerykańskiej. Jednakże badania przeprowadzone w Japonii (Arai i in., 1997) i Australii (Jorm i in., 1999) na reprezentatywnych próbach dorosłych mieszkańców wskazują, że relacja osobowość-palenie papierosów ma charakter bardziej uniwersalny. W tych badaniach stwierdzono, że osoby zdefiniowane jako aktualni palacze osiągnęły wyższe średnie wyniki na skalach psychotyczności, ekstrawersji i neurotyczności niż byli palacze oraz osoby, które nigdy nie paliły papierosów, przy czym w bada-

niach japońskich związek neurotyczności i palenia odnosił się jedynie do kobiet.

Powyższe dane są interesujące z punktu widzenia psychologii różnic indywidualnych. Dostarczają informacji pochodzących z różnych kultur, dotyczących zależności między cechami osobowości a paleniem. Szczególnie ciekawe są dane japońskie ze względu na inne niż w krajach zachodnich normy zachowania, które prawdopodobnie także regulują zwyczaje związane z używaniem substancji psychoaktywnych. Potwierdza to fakt, że w tym kraju istnieją duże różnice międzypłciowe w rozpowszechnieniu nałogu palenia. Arai i współautorzy (1997) podają, że w Japonii pali papierosy tylko 8,6% kobiet i aż 60% mężczyzn. Natomiast w krajach zachodnich nie występują aż tak znaczne dysproporcje międzypłciowe w zakresie rozpowszechnienia palenia. Z drugiej strony, wiadomo, że cechy osobowości związane są ze zmiennymi społeczno-demograficznymi, w tym także z płcią. Uzyskanie podobnych rezultatów w badaniach japońskich oraz w badaniach przeprowadzonych w innych krajach w odniesieniu do relacji: osobowość-palenie papierosów sugeruje, że związki omawianych cech z paleniem są podobne i nie zależą od kultury, w jakiej prowadzi się badania.

Różnice międzypłciowe mają swoje implikacje metodologiczne. Skoro w Japonii tak relatywnie mała liczba kobiet pali papierosy, to oznacza, że znacznie trudniej dobrać do badań kobiety palące niż niepalące, tak aby były one reprezentatywnymi przedstawicielkami grup wyróżnionych pod tym względem. Mogłoby się więc zdarzyć, że w omawianym badaniu uczestniczyła jakaś specyficzna próba kobiet palących, a stwierdzone zależności są charakterystyczne tylko dla tej próby. Wszelkie dane na ten temat odnoszące się do Japonek należy więc przyjmować ostrożnie.

Możliwe jest również to, że modyfikujący wpływ płci czy innych zmiennych demograficznych na związek cech osobowości z paleniem nie jest artefaktem. Wskazują na to m.in. badania losowej próby dorosłych mieszkańców Eindhoven i okolic, przeprowadzone przez Stronksa i współautorów (1997). Interesującym wynikiem prezentowanych badań jest to, że wysoka neurotyczność istotnie podnosi ryzyko palenia papierosów, ale tylko w grupach o najniższym poziomie wykształcenia. Możliwe jest więc, że wspomniany wcześniej modyfikujący wpływ płci na związek palenia z neurotycznością dotyczy także innych charakterystyk demograficznych, takich jak wykształcenie.

Warto zwrócić uwagę na to, że cechy osobowości są związane także z miarami głębokości uzależnienia. Jedną z takich miar może być liczba wypalanych dziennie papierosów. Mężczyźni palący więcej papierosów cha-

rakteryzują się wyższymi wynikami w skalach neurotyczności i psychotyczności (Arai i in., 1997). W przypadku kobiet nie stwierdzono żadnej zależności. Inną miarą głębokości uzależnienia jest wiek inicjacji palenia, przy założeniu, że wcześniejsza inicjacja oznacza głębsze uzależnienie. Jak się okazało, uzyskano wyższe wyniki skali psychotyczności zarówno u mężczyzn, jak i u kobiet, którzy rozpoczęli palenie przed 21. rokiem życia (tamże), a więc byli silniej uzależnieni. Wyniki te wskazują, że psychotyczność jest skorelowana z głębokością uzależnienia.

W kontekście powyższych ustaleń pewne zdziwienie mogą budzić dane Vollrath, Knock, Cassano (1999) na temat związku Pięciu Wielkich Cech osobowości z paleniem papierosów. Na podstawie badań reprezentatywnej próby dorosłych mieszkańców Szwajcarii autorki te stwierdziły, że jedynie sumienność i ugodowość są cechami w niewielkim, ale istotnym stopniu korelującymi z liczbą wypalanych dziennie papierosów. Pozostałe cechy, tj. ekstrawersja, neurotyczność oraz otwartość na doświadczenie, nie były związane z paleniem. Ten rezultat jest zaprzeczeniem nie tylko omówionych powyżej wyników badań, ale także wielu innych prac przeprowadzonych w USA i Europie (Gilbert, 1995).

Można przypuszczać, że brak związku ekstrawersji z paleniem papierosów wynika z nieco innego rozumienia tej cechy w modelu Wielkiej Piątki. Impulsywność, przez Esyncka uważana za składnik ekstrawersji, została włączona do kwestionariusza NEO-FFI, jakiego użyto w powyższych badaniach, do skali neurotyczności (Costa, McCrae, 1989). W dalszych badaniach należy więc określić, czy za związek ekstrawersji z paleniem nie jest odpowiedzialny jeden z komponentów ekstrawersji, jakim jest impulsywność. Jednak jest to niewystarczające wyjaśnienie braku związku między paleniem a neurotycznością. Można jedynie przypuszczać, że mechanizm związku neurotyczności i impulsywności z paleniem jest zupełnie inny, a połączenie tych dwóch wymiarów w jedną skalę powoduje wzajemne „znoszenie się” ich efektów.

Podsumowując należy stwierdzić, że psychotyczność oraz ekstrawersja są korelatami palenia. Podwyższona psychotyczność (oraz odpowiedniki tego wymiaru, takie jak ugodowość i sumienność – Strelau, 1998) współwystępuje z głębszym nasileniem nałogu tytoniowego. Istniejące badania sugerują, że związki te istnieją niezależnie od kultury, w jakiej prowadzi się badania, choć dostępne dane w dalszym ciągu ograniczają się do wybranych państw. Wyniki badań nie dają jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o to, czy istnieje związek neurotyczności z paleniem. Pojawia się on nie we wszystkich kulturach; co więcej, stosując różne narzędzia do diagnozy tej cechy, otrzymuje się

odmienne rezultaty. W analizie związku neurotyczności z paleniem konieczne jest uwzględnienie zmiennych demograficznych.

2. *Palenie papierosów a cechy pokrewne wymiarom osobowości w ujęciu Eysencka*

Oprócz potwierdzenia związku palenia z psychotycznością Allan i współautorzy (1995) oraz Larrison, Briand, Sereno (1999) stwierdzili, że cechy osobowości schizoidalnej oraz osobowości *borderline* korelują z paleniem papierosów. Zależność ta nie uległa zmianie, gdy kontrolowano wiek, płeć oraz poziom wykształcenia (Williams i in., 1996). Kontrola ta była konieczna, gdyż wymienione charakterystyki demograficzne związane są zarówno z paleniem papierosów, jak i z cechami osobowości.

Zaprezentowane powyżej wyniki badań są pierwszymi doniesieniami sugerującymi, że palacze częściej mogą doświadczać pewnych nieklinicznych zaburzeń percepcji, stanów anhedonii czy też myśleć w sposób magiczny. Możliwe są przynajmniej dwie interpretacje takiego związku. Nikotyna może powodować wzmożone przekąźnictwo neurosynaptyczne w układzie dopaminergicznym (Greenhoff, Svensson, 1989), co z kolei może wywoływać niektóre symptomy schizoidalne (Foulds, Toone, 1995). Prawdopodobny jest także inny mechanizm oddziaływania nikotyny, polegający na zaburzeniu funkcjonowania narządów percepcji. Stwierdzono występowanie zaburzeń narządu wzroku (Thaker i in., 1991) i zmysłu smaku (Doty i in., 1994) będących następstwem używania nikotyny. Możliwe więc, że podniesienie wyników skal schizotypii oraz *borderline* było związane wyłącznie z zaburzeniami percepcji.

Można jednakże przypuszczać, że istnieje zależność przyczynowo-skutkowa w odwrotnym kierunku, tzn. osoby o cechach schizotypii czy *borderline* częściej sięgają po papierosy i / lub częściej się uzależniają. Wydaje się, że składnikiem osobowości schizoidalnej, który mógłby być związany z paleniem papierosów, jest anhedonia. Jeśli jest tak w rzeczywistości, to należy oczekiwać związku objawów negatywnych schizotypii z paleniem. Tylko w badaniach Larrisona, Brianda i Sereno (1999) wyróżniano objawy negatywne i pozytywne; zastosowali oni skalę dotyczącą pozytywnych objawów schizotypii (głównie myślenia magicznego). W pozostałych przytoczonych wcześniej badaniach nie różnicowano objawów pozytywnych i negatywnych, a więc nie wiadomo, czy objawy negatywne współwystępują z używaniem papierosów.

Kwestia wyjaśnienia związku schizotypii z paleniem papierosów pozostaje więc otwarta i wymaga dalszych badań.

Innym składnikiem psychotyczności, który może być związany z paleniem, jest wrogość. Whiteman i współautorzy (1997) stwierdzili, że poznawczy aspekt tej cechy był niezależnym predyktorem palenia u kobiet, zaś behawioralny – u mężczyzn. Nieco inne dane na temat palenia oraz psychotyczności pochodzą z badań dorastającej młodzieży: uczniowie charakteryzujący się wyższymi wynikami na skali buntowniczości (*rebelliousness*) częściej palą papierosy (Pederson, Koval, O'Connor, 1997). Buntowniczność może być traktowana jako przejaw psychotyczności w okresie dorastania lub jako cecha, na bazie której kształtują się przejawy psychotyczności u dorosłych. Biorąc pod uwagę to, że dość duża część palaczy zaczyna palić w okresie dojrzewania, można przypuszczać, że pewne elementy psychotyczności pojawiające się w okresie dorastania mogą być predyktorami późniejszego palenia papierosów; aby zweryfikować tę hipotezę, konieczne są jednak badania podłużne.

Wydaje się, że szczególnie w przypadku związku schizotypii z paleniem papierosów istnieje potrzeba przeprowadzenia badań podłużnych, gdyż okres dojrzewania jest związany z kształtowaniem się cech osobowości schizoidalnej (Kaiser, Gruzelier, 1999). Interesującym zagadnieniem byłoby więc zbadanie, czy inicjacja palenia w okresie dorastania wiąże się ze schizotypią, czy też jest to zjawisko niezależne od tej cechy.

Podwyższona depresyjność u osób palących została wykazana na próbie reprezentatywnej dorosłych mieszkańców Galicji (Hiszpania) (Becoña, Vázquez, Fuentes, 1999), przy czym większa liczba wypalanych dziennie papierosów była pozytywnie skorelowana z wyższym poziomem tej cechy. Związek depresyjności z paleniem został też stwierdzony na próbie kanadyjskiej młodzieży (Pederson, Koval, O'Connor, 1997). Ponieważ nastoletnie dziewczęta częściej wykazują cechy depresyjne niż chłopcy w tym samym wieku (Steinberg i in., 2001), można oczekiwać, że częściej one palą papierosy. Jednakże badania Pederson, Kovala i O'Connor (1997) wskazują na zależność odwrotną, tzn. częściej palą papierosy dorastający chłopcy. W odniesieniu do palenia może więc zachodzić specyficzna interakcja płci i depresyjności. Jednak interakcji takiej nie stwierdzono w badaniach amerykańskiej dorastającej młodzieży (Whalen i in., 2001). Okazało się jedynie, że związek palenia z depresyjnością ujawnił się w grupie dziewcząt. Wśród chłopców zaś zależność ta wystąpiła tylko przy zastosowaniu jednej z metod badawczych. Wydaje się więc, że depresyjność jest korelatem palenia. Kwestią otwartą pozostaje jednak pytanie o to, w jakiej relacji do związku depresyjności z pa-

leniem pozostają płeć oraz ogólny kontekst kulturowy, w jakim prowadzone są badania.

W celu wyjaśnienia współwystępowania podwyższonej depresyjności oraz palenia papierosów zaproponowano trzy różne interpretacje tego zjawiska. Model radzenia sobie za pomocą palenia zakłada, że depresyjność skłania do utrzymywania tego nałogu, gdyż używanie nikotyny wpływa na poprawę nastroju emocjonalnego (Breslau i in., 1991). Możliwa jest jednak także zależność odwrotna, tzn. palenie może przyczyniać się do wytworzenia się cechy depresyjności przez oddziaływanie nikotyny na mechanizmy neuroregulacyjne, które uważa się za związane z etiologią depresji czy też cechy depresyjności (Pomerlau, Pomerlau, 1984). Istnieje również trzecia możliwość, zakładająca, że związek palenia z depresyjnością nie ma charakteru przyczynowo-skutkowego, a wynika z innych czynników, predysponujących zarówno do depresyjności, jak i palenia (Kendler i in., 1993).

Przeprowadzone badania wskazują na brak związku między natężeniem cechy lęku a paleniem papierosów w populacjach osób dorosłych (Canals, Deméneh, Bladé, 1996; Becoña, Vázquez, Fuentes, 1999). Jednak stwierdzono (Takemura i in., 1999), że wysokiemu poziomowi lęku częściej towarzyszy palenie papierosów, jeśli w badaniach nie uwzględniono wieku. Taka poprawka jest konieczna, gdyż istnieją dane wskazujące na to, że poziom lęku jest zarówno związany z paleniem, jak i z wiekiem osób badanych. Możliwe więc, że lęk pełni funkcję zmiennej pośredniczącej między wiekiem a paleniem.

Przedstawione badania jednoznacznie wskazują na związek schizotypii oraz wrogości z paleniem papierosów. Nie jest do końca poznany mechanizm łączący depresyjność z paleniem, choć zaproponowano różne sposoby jego wyjaśnienia, wymagają one jednak dalszych badań.

3. Wewnętrzne zróżnicowanie grupy palaczy

Pewną próbą wyodrębnienia w sposób empiryczny różnych typów palaczy była praca Pattona, Barnes a i Murraya (1997). Biorąc pod uwagę wyniki wielu kwestionariuszy osobowości wypełnionych przez badanych palaczy, autorzy ci wyróżnili, na podstawie analizy skupień, dwa typy palaczy. Pierwszy typ, w porównaniu z drugim, charakteryzuje się wyższymi wynikami na skali neurotyczności, lęku oraz psychotyczności, a jednocześnie niższymi wynikami w zakresie siły *ego* oraz samooceny; nie stwierdzono różnic między

oboma typami w zakresie ekstrawersji. Prawdopodobnie osoby należące do tego typu częściej palą w celu radzenia sobie z własnymi objawami neurotycznymi i po to, by złagodzić stres. Można przypuszczać, że są one bardziej zaburzone nie tylko w porównaniu z palaczami reprezentującymi typ drugi, ale i w porównaniu z populacją ogólną. Zgodne z tym przypuszczeniem jest to, że osoby zakwalifikowane do typu pierwszego częściej miały problemy wynikające z nadużywania alkoholu, choć – co może być nieco zaskakujące – nie stwierdzono żadnych różnic w liczbie wypalanych papierosów między wyodrębnionymi typami.

Inne podejście do opisu wewnętrznego zróżnicowania grupy palaczy pod względem cech osobowości zaprezentowali Papakyrizasi i Joseph (1998). Dzięki zastosowaniu kwestionariuszy diagnozujących różne motywy palenia okazało się, że dla osób neurotycznych palenie jest automatycznym nawykiem lub metodą kontroli negatywnego afektu. Natomiast w przypadku osób introwertywnych palenie jest związane z charakteryzującym tę grupę brakiem zdolności społecznych.

Z przytoczonych danych wynika, że grupa palaczy nie jest jednorodna pod względem cech osobowości. Można więc przypuszczać, że osoby uzależnione od nikotyny mają odmienne powody, aby palić, a nałóg palenia pełni różne funkcje u poszczególnych osób.

4. Badania podłużne nad charakterystykami osobowościowymi predysponującymi do palenia papierosów

Przedstawione dotychczas dane uzyskano na podstawie badań poprzecznych, których główną wadą jest to, że nie dają one bezpośredniej możliwości wnioskowania o kierunku zależności przyczynowo-skutkowych. Taką możliwość dają badania podłużne; dzięki nim możemy przewidywać skłonność do palenia u starszej młodzieży i osób dorosłych, opierając się na cechach występujących u nich w dzieciństwie czy w okresie dorastania.

Wpływ cech osobowości – diagnozowanych u 11- i 12-letnich dzieci – na wiek inicjacji palenia, liczbę wypalanych dziennie papierosów i stopień uzależnienia od palenia w wieku 18 lat był badany przez Canals, Bladé i Doménech (1997) na reprezentatywnej próbie młodzieży z Katalonii (Hiszpania). Osoby palące powyżej 10 papierosów dziennie w chwili osiągnięcia dorosłości charakteryzowały się w dzieciństwie wyższymi wynikami na skali neurotyczności, zachowań antyspołecznych oraz psychotyczności. Psychotycz-

ność okazała się najsilniej związana z paleniem, była też jedyną cechą skorelowaną z wiekiem inicjacji palenia. Jednak wszystkie wymienione cechy i dodatkowo ekstrawersja wyjaśniały 6,2% wariacji liczby wypalanych papierosów w wieku 18 lat. Wskazuje to na nieduży związek omawianych cech z paleniem.

Natomiast w badaniach Byrne'a i współautorów (1995), przeprowadzonych na grupie młodzieży w wieku 13-17 lat, po rocznym badaniu kontrolnym stwierdzono, że zmienną związaną z rozpoczęciem palenia była neurotyczność. Niestety, w badaniach nie diagnozowano poziomu psychotyczności.

W dużej części niespójne z przedstawionymi badaniami są wyniki uzyskane przez White, Hilla i Hoppera (1996). Na podstawie dwukrotnie zebranych danych, w 3-letnim odstępie czasu, pochodzących z losowej próby bliźniąt australijskich w wieku 11-18 lat, autorzy za każdym razem oceniali, czy badani są palaczami, byłymi palaczami czy też nigdy nie palili papierosów. Trzy podstawowe wymiary osobowości określono przy pierwszym pomiarze. Okazało się, że wymiarami związanymi z inicjacją palenia były: ekstrawersja oraz – w przypadku chłopców – psychotyczność.

Nieco inne wyniki uzyskali Killen i współautorzy (1997). W badaniach grupy młodzieży z klas 9-12, przeprowadzonych po 4 latach w celu sprawdzenia, które z tych osób zaczęły palić, okazało się, że uczniowie mający więcej palących przyjaciół częściej sami rozpoczynali palenie. Dodatkowo – w przypadku dziewcząt – predyktorem inicjacji palenia były wyższe wyniki na skali uspołecznienia (Buss, Plomin, 1984; wymiar zbliżony do ekstrawersji), a w przypadku chłopców – wyższe wyniki na skali depresyjności.

Badania podłużne nad związkiem cech osobowości z paleniem prowadzono też w innych ujęciach teoretycznych. Mâsse i Tremblay (1997) poddali badaniu 1034 chłopców, zamieszkałych w Montrealu, w celu zbadania związku palenia papierosów z cechami temperamentu zaproponowanymi przez Cloningera (1987), czyli poszukiwaniem nowości, unikaniem szkody oraz wrażliwością na nagrody. Oszacowany przez nauczycieli poziom poszukiwania nowości oraz unikania szkody u uczniów w wieku 6 oraz 10 lat był istotnie związany z paleniem przez nich papierosów w wieku 15 lat. Wrażliwość na nagrody nie była skorelowana z paleniem.

Interesujące badania podłużne, dotyczące zarówno inicjacji palenia w okresie dorastania, jak i utrzymywania się tego nałogu we wczesnej dorosłości, przeprowadzili Brook i współautorzy (1997). Wejściową próbę badaną stanowiły dwie grupy dzieci młodszych (poniżej 5 lat) oraz starszych (5-10 lat), które były następnie poddawane kolejnym pomiarom w kilkuletnich odstępach

przez okres 18 lat. Okazało się, że w przypadku młodszej grupy badanych inicjacja palenia w okresie wczesnego dorastania oraz palenie w późniejszym wieku jest związane w dużym stopniu z utrzymywaniem kontaktów z palącymi rówieśnikami o skłonnościach dewiacyjnych. Przyjaźnienie się z takimi kolegami i koleżankami współwystępuje z podwyższonymi wynikami w zakresie agresywności, poszukiwania doznań i buntowniczości. Formowanie się tych cech osobowości jest uwarunkowane po części specyficznym stylem wychowania w dzieciństwie (wysoka dyscyplina i kontrola, mało ciepła rodzinna), który w pewnym stopniu jest związany z cechami dziecięcej osobowości. W przypadku grupy starszej uwarunkowania palenia są bardzo podobne, z tą różnicą, że cechy osobowości dziecka (agresywność, tendencje dewiacyjne) nie są związane ze stylem wychowania, ale bezpośrednio łączą się z paleniem w okresie wczesnej dorosłości. Jak więc widać, osobowość dzieci w wieku 5-10 lat jest bezpośrednio związana z późniejszym paleniem. Osobowość zaś dzieci młodszych jedynie w pośredni sposób związana jest z omawianym nałogiem. Możliwe jest jednak odmienne wyjaśnienie, zakładające, że cechy osobowości dzieci młodszych są mniej stabilne niż cechy osobowości dzieci starszych.

Unikalne w skali światowej są badania podłużne zapoczątkowane przez Termana i Merill, dotyczące kwestii związanych z rozwojem inteligencji, zdolności oraz osobowości, przeprowadzone w latach 1921-1922. Przebadanych zostało ponad półtora tysiąca dzieci (średnia wieku 10 lat) oraz ich rodziców, którzy mieli ocenić różne cechy osobowości swoich dzieci. Posługując się wynikami tych badań oraz danymi na temat palenia papierosów, gdy badani osiągnęli wiek około 90 lat, Friedman i współautorzy (1995) stwierdzili, że wyższa dziecięca sumienność (cecha ta zawiera w sobie także elementy ugodowości według Costy i McCrae – 1989) jest predyktorem niepalenia w podeszłym wieku.

Podsumowując należy stwierdzić, że we wszystkich omawianych badaniach cechy osobowości były istotnie związane z inicjacją palenia, choć wielkość efektu była jednak nieduża. Jednocześnie wydaje się, że trudno wskazać taką charakterystykę, która w jednoznaczny sposób byłaby predyktorem palenia. Najbardziej spójne dane dotyczą psychotyczności (oraz charakterystyk pokrewnych tej cechy), która może być istotnym, choć nie jedynym, czynnikiem wpływającym na inicjację palenia oraz utrzymywanie się nałogu.

Pewną trudność interpretacyjną stanowią niespójne dane dotyczące ekstrawersji jako predyktora palenia. Jedno z możliwych wyjaśnień tego problemu zaproponowali Stroebe i Stroebe (1995). Autorzy ci zwracają uwagę, że niko-

tyna w niedużych ilościach ma działanie pobudzające, i z tego powodu, o czym już wspomniano wyżej, sięgają po nią ekstrawertycy. Jednak duża ilość nikotyny działa jak depresant. Z tego powodu po papierosy mogą sięgać również skrajni introwertycy w celu złagodzenia nadmiernego pobudzenia i po to, by się uspokoić. Zależność między ekstrawersją a paleniem mogłaby być nieliniowa, gdyż osoby reprezentujące oba bieguny wymiaru ekstrawersji miałyby różne powody palenia papierosów. Aby rozstrzygnąć te wątpliwości, konieczne się wydaje uwzględnienie w przyszłych badaniach liczby wypalanych papierosów (ze względu na odmienne psychofizjologiczne działanie zależne od dawki nikotyny) oraz nieliniowych miar związków między ekstrawersją a paleniem.

Podobnie jak w przypadku badań poprzecznych, nie jest do końca jasny związek neurotyczności z paleniem (ujawnił się on tylko w niektórych grupach wiekowych). Konieczne jest prowadzenie dalszych badań w celu dokładnego określenia, w jakich grupach, wyróżnionych ze względu na wiek, można ten związek stwierdzić i jaki jest jego mechanizm.

Nie jest wykluczone, że niespójność danych wynika z różnego kontekstu kulturowego, w jakim je prowadzono. Gilbert (1995) sugeruje bowiem, że w związku ze zmniejszającą się w krajach zachodnich społeczną aprobatą palenia związek cech osobowości z paleniem ulega pewnym zmianom. Należałoby więc oczekiwać, że w porównaniu z latami ubiegłymi obecnie częściej będą palić osoby mniej wrażliwe na aprobatę społeczną czy wręcz mające cechy psychopatyczne. Ponieważ społeczna aprobatą palenia jest różna w różnych krajach, więc i badania przeprowadzone w państwach odmiennych pod tym względem będą prowadziły do sprzecznych wniosków. Gdyby przypuszczenie to było słuszne, należałoby oczekiwać, że badania wykonane w tym samym okresie w tym samym kraju powinny prowadzić do zbliżonych wyników. Jako przykład można podać wyniki dwóch podłużnych badań australijskich White, Hilla i Hoopera (1996), które wskazują, że w tym kraju najczęściej zaczynają palić ekstrawertyczne nastolatki. Przedstawiony wniosek jest sprzeczny z danymi otrzymanymi w innych badaniach, również australijskich, przeprowadzonych przez Byrne'a i współpracowników (1995). Wskazują one na większe znaczenie neurotyczności w zakresie inicjacji palenia przez młodzież. Możliwe więc, że niespójność wyników jest spowodowana również inną procedurą badawczą. W każdym przypadku badania kontrolne zostały przeprowadzone po upływie różnego czasu. Jednocześnie początkowa grupa młodzieży była w innym wieku i w każdym z badań charakteryzowała się odmienną rozpiętością wieku. Może to oznaczać, że związek między paleniem

a cechami osobowości jest różny dla poszczególnych grup wyodrębnionych ze względu na wiek. Potwierdzeniem tej hipotezy mogą być omówione wyżej badania Brooka i współautorów (1997), wskazujące na odmienny związek cech osobowości dzieci w różnym wieku z późniejszym paleniem.

Należy zwrócić uwagę, że cechy związane z inicjacją palenia mogą być inne w przypadku mężczyzn i kobiet. U młodzieży ważną rolę może odgrywać przejmowanie wzorców zachowań od palących przyjaciół czy innych osób znaczących. Można przypuszczać, że takie przejmowanie wzorców częściej dotyczy osób ekstrawertywnych.

II. UWAGI METODOLOGICZNE NA TEMAT PRZYSZŁYCH BADAŃ

Jedną z głównych trudności porównywania wyników badań dotyczących palenia papierosów jest różny sposób kategoryzowania osób badanych. Niektórzy autorzy dzielą badanych na palących i niepalących, nie rozróżniając podkategorii palaczy (Pederson, Koval, O'Connor, 1997). Inni wyróżniają kategorie palaczy ze względu na liczbę lub częstość wypalanych papierosów (Whiteman i in., 1997; Becoña, Vázquez, Fuentes, 1999). Jeszcze inni dzielą badane osoby niepalące na te, które nigdy nie paliły, oraz byłych palaczy (Arai i in., 1997; Jorm i in., 1999), niejednoznacznie definiując tę ostatnią grupę. Mimo określonych subkategorii palaczy, nie wszyscy autorzy konsekwentnie stosują własną typologię i nie wszystkie analizy wykonywane są przy wykorzystaniu tej samej kategoryzacji badanych. Dodatkowo problem komplikuje fakt, że większość z cytowanych badaczy nie definiuje nałogu palenia i jednakowo traktuje zarówno osoby uzależnione, jak i te, które nawykowo sięgają po papierosy, a przecież z perspektywy psychologii osobowości mogą się one różnić. W przyszłych badaniach należy więc wypracować standardy w zakresie typologii palaczy oraz diagnozowania uzależnienia od palenia.

Szczególne trudności nastęcza prowadzenie badań podłużnych. Stawanie się osobą uzależnioną jest procesem, który składa się z wielu etapów (Mayhew, Flay, Matt, 2000). Związki cech osobowości z zachowaniami będącymi następstwem palenia mogą być różne na każdym z nich. Porównywanie badań utrudnia fakt odmiennego definiowania przez autorów poszczególnych stadiów. Byrne i współautorzy (1995) opierają swoją kategoryzację na średniej liczbie wypalanych dziennie papierosów, White, Hill, Hooper (1996) biorą pod uwagę liczbę wypalanych papierosów w ciągu ostatniego miesiąca przed badaniem, natomiast Mayhew, Flay, Mott (2000) proponują definiowanie

stadiów palenia nie tylko w kategoriach zachowań związanych z paleniem, ale również przekonań na ten temat.

Słabym punktem niektórych z zaprezentowanych badań podłużnych jest to, że ograniczały się one najczęściej do dwukrotnego zbierania danych, tzn. w pierwszej fazie diagnozowano osobowość, a w drugiej – po upływie pewnego czasu – dokonywano oceny w zakresie palenia papierosów. Znacznie więcej informacji dostarczyłyby badania z więcej niż jednym pomiarem, prowadzone systematycznie w ciągu kilku lat, np. raz na rok przez okres pięciu lat.

Dość dużą trudność sprawia ponowne dotarcie do badanych na kolejnych etapach badania. Nie wiadomo, czy osoby, które nie wzięły udziału w kolejnej fazie badania, nie przejawiały jakichś szczególnych cech, które mogły mieć wpływ na uzyskane wyniki. White, Hill i Hooper (1996) piszą, że w drugiej fazie ich badań wzięło udział około 80% uczestników pierwszej fazy. Jednocześnie ci, którzy nie byli badani w drugiej turze, istotnie częściej mieli już jakiś kontakt z papierosami niż pozostała część próby. Nie jest możliwe oszacowanie, w jaki sposób mogło to wpłynąć na wynik, a sami autorzy nie komentują tego faktu w żaden sposób.

Warto także zwrócić uwagę na statystyczną analizę zależności między paleniem papierosów a wymiarami osobowości. Wielu autorów ogranicza się do podania średnich wartości poszczególnych skal oraz wyników testów statystycznych różnic między grupami wyodrębnionymi ze względu na palenie lub niepalenie. Jako przykład niech posłuży praca Canals, Bladé, Doménech (1997). Autorki te piszą, że w grupie, którą badali, osoby niepalące osiągnęły niższe wyniki na skali neurotyczności (średnia 8,09) niż osoby palące niewielką liczbę papierosów dziennie (średnia 8,28) lub dużą liczbę papierosów dziennie (średnia 9,78). Jednocześnie odrębna analiza dla każdej z płci nie wykazała żadnych różnic na poziomie istotności statystycznej pomiędzy poszczególnymi grupami palaczy oraz niepalących, przy czym mężczyźni i kobiety charakteryzowali się podobnym poziomem neurotyczności. Rodzi to pytanie o źródło występowania różnic, jeśli pod uwagę bierze się całą próbę, oraz ich brak, gdy analizuje się dane dla obu płci oddzielnie. Uzyskany efekt jest spowodowany prawdopodobnie tym, że faktyczne różnice między osobami palącymi oraz niepalącymi są w rzeczywistości niezbyt duże i mogą ujawnić się dopiero wtedy, gdy analizuje się większe liczebnościowo grupy badanych. Hipotezę taką potwierdza dość duże, w porównaniu ze średnimi, odchylenie standardowe (w podanym przykładzie wynosi ono około 4 dla każdej z grup).

Innym problemem metodologicznym jest stosowanie analizy wariancji przy porównywaniu średnich pochodzących z badań kwestionariuszowych. Wprawdzie jest to procedura dość popularna, również w odniesieniu do badań nad paleniem, ale stosowanie tej metody wydaje się wątpliwe ze względu na specyficzne założenia analizy wariancji, która przeznaczona jest do opracowywania danych eksperymentalnych. Eksperyment zakłada pełną niezależność pomiarów, co jest możliwe jedynie przy zachowaniu losowego doboru badanych do poszczególnych warunków eksperymentalnych (Brzeziński, Stachowski, 1984); zaś w przypadku danych kwestionariuszowych, takich jak np. opisane wyżej, odnoszące się do palenia papierosów, badacz jedynie rejestruje fakt, że ktoś pali lub nie pali. Konsekwencją braku możliwości manipulacji zmienną niezależną i jedynie rejestrowania jej wartości są także nierówne liczebności osób badanych w poszczególnych podgrupach. Zdarza się, że liczba osób w niektórych podgrupach jest zbyt mała, by można było przeprowadzić analizę wariancji. W przywoływanym już badaniu Canals, Bladé, Doménech (1997) wśród osób określonych jako mocno uzależnione było zaledwie 14 mężczyzn oraz 8 kobiet. Istnieją wprawdzie procedury obliczania analizy wariancji przy różnych liczebnościach badanych w poszczególnych podgrupach, ale nie daje to pewności, że rozkład F , na którym bazuje analiza wariancji, jest odpowiedni do określenia wartości krytycznych (Aranowska, 1996), gdyż w większości szeroko stosowanych programów statystycznych przyjęto, że liczba osób w podgrupach musi być równa.

Wydaje się, że we wspomnianych sytuacjach bardziej adekwatne są testy nieparametryczne, w tym test Kruskala-Wallisa. Stosowanie analizy wariancji może bowiem prowadzić do trudnych do przewidzenia zafałszowań, tzn. zarówno niewykrywania rzeczywistych różnic, jak i wyolbrzymiania ich braku. Warta polecenia w niektórych sytuacjach może być także regresja logistyczna, w której zmienną zależną jest zmienna nominalna (np. „palący” – „niepalący”), a zmiennymi niezależnymi – dowolna liczba zmiennych ciągłych (np. cechy osobowości).

*

Zarówno badania poprzeczne, jak i podłużne przeprowadzone w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia dość jednoznacznie wskazują, że cechą związaną z paleniem jest psychotyczność; jest to zgodne z wcześniejszymi ustaleniami Gilberta (1995). Nieco mniej spójne dane dotyczą ekstrawersji, a najmniej jednoznaczny jest związek neurotyczności z używaniem papiero-

sów. Nie do końca poznany został związek ekstrawersji i neurotyczności w inicjacji palenia. W odniesieniu do tych wymiarów konieczne jest prowadzenie dalszych badań z uwzględnieniem zmiennych modyfikujących, którymi mogą być charakterystyki demograficzne. Możliwe jest również, że badania, których celem będzie analiza związku specyficznych cech osobowości (np. takich jak schizotypia) z paleniem, przyniosą lepsze zrozumienie mechanizmu tego uzależnienia. Konieczne jest także zwrócenie uwagi na staranne definiowanie nałogu palenia i kategoryzowanie osób palących, przy równoczesnej większej dbałości o statystyczną stronę opracowywania danych.

BIBLIOGRAFIA

- Allan, L. M., Williams, J. H., Wellman, N. A., Tonin, J., Taylor, E., Feldon, J., Rawlins, J. N. P. (1995). Effects of tobacco smoking, schizotypy and number of pre-exposures on latent inhibition in healthy subjects. *Personality and Individual Differences*, 19, 893-902.
- Arai, Y., Hosokawa, T., Fukao, A., Izumi, Y., Hisamichi, S. (1997). Smoking behaviour and personality: A population-based study in Japan. *Addiction*, 92, 1023-1033.
- Aranowska, E. (1996). *Metodologiczne problemy zastosowań modeli statystycznych w psychologii: teoria i praktyka*. Warszawa: Studio 1.
- Becoña, E., Vázquez, F., L., Fuentes, M. J. (1999). Anxiety, affect, depression and cigarette consumption. *Personality and Individual Differences*, 26, 113-119.
- Breslau, N., Kilbey, M. M., Andreski, P. (1991). Nicotine dependence, major depression and anxiety in young adults. *Archives of General Psychiatry*, 48, 1069-1074.
- Brook, J. S., Whiteman, M., Czeisler, L. J., Shapiro, J., Cohen, P. (1997). Cigarette smoking in young adults: Childhood and adolescent personality, familial, and peer antecedents. *Journal of Genetic Psychology*, 158, 172-188.
- Brzeziński, J., Stachowski, R. (1984²). *Zastosowanie analizy wariancji w eksperymentalnych badaniach psychologicznych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Buss, A., Plomin, R. (1984). *Temperament: Early developing personality traits*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Byrne, D. G., Byrne, A. E., Reinhart, M. I. (1995). Personality, stress and the decision to commence cigarette smoking in adolescence. *Journal of Psychosomatic Research*, 39, 53-62.
- Canals, J., Bladé, J., Doménech, E. (1997). Smoking and personality predictors among young Spanish people. *Personality and Individual Differences*, 23, 905-908.
- Canals, J., Doménech, E., Bladé, J. (1996). Smoking and trait anxiety. *Psychological Reports*, 79, 809-810.
- Cloninger, C. R. (1987). A systematic method for clinical description and classification of personality variants. *Archives of General Psychiatry*, 44, 573-588.
- Costa, P. T., McCrae, R. R. (1989). *The NEO-PI/NEO-FFI Manual Supplement*. Odessa: Psychological Assessment Resources.

- Costa, P. T., McCrae, R. R. (1992). Four ways five factors are basic. *Personality and Individual Differences*, 13, 653-665.
- Doty, R. L., Smith, R., McKeown, D. A., Raj, J. (1994). Tests of human olfactory function: Principal components analysis suggests that most measure a common source of variance. *Perception and Psychophysics*, 56, 701-707.
- Eysenck, H. J. (1988). Personality, stress and cancer: Prediction and prophylaxis. *British Journal of Medical Psychology*, 61, 57-75.
- Foulds, J., Toone, B. (1995). A case of nicotine psychosis? *Addiction*, 90, 435-437.
- Friedman, H. S., Tucker, J. S., Schwartz, J. E., Martin, L. R., Tomlinson-Keasey, C., Wingard, D. L., Criqui, M. H. (1995). Childhood conscientiousness and longevity: Health behaviors and cause of death. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 696-703.
- Gilbert, D. G. (1995). *Smoking: Individual differences, psychopathology, and emotion*. London: Taylor & Francis.
- Greenhoff, J., Svensson, T. H. (1989). Pharmacology of nicotine. *British Journal of Addiction*, 84, 477-492.
- Jorm, A. F., Rodgers, B., Jacomb, P. A., Christensen, H., Henderson, S., Korten, A. E. (1999). Smoking and mental health: Results from a community survey. *Medical Journal of Australia*, 18, 74-77.
- Kaiser, J., Gruzeliier, J. H. (1999). Timing of puberty and syndromes of schizotypy: A replication. *International Journal of Psychophysiology*, 34, 237-247.
- Kendler, K. S., Neale, M. C., MacLean, C. J., Hearn, A. C., Eaves, L. J., Kessler, R. C. (1993). Smoking and major depression. *Archives of General Psychiatry*, 50, 36-43.
- Killen, D., Robinson, T. N., Haydel, K. F., Hayward, C., Wilson, D. M., Hammer, L. D., Litt, I. F., Taylor, C. B. (1997). Prospective study of risk factors for the initiation of cigarette smoking. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 65, 1011-1016.
- Larrison, A. L., Briand, K. A., Sereno, A. B. (1999). Nicotine, caffeine, alcohol and schizotypy. *Personality and Individual Differences*, 27, 101-108.
- Mässe, L. C., Tremblay, R. E. (1997). Behavior of boys in kindergarten and the onset of substance use during adolescence. *Archives of General Psychiatry*, 54, 62-68.
- Mayhew, K. P., Flay, B. R., Mott, J. A. (2000). Stages in the development of adolescent smoking. *Drug and Alcohol Dependence*, 59, Suppl. 1, S61-S81.
- Papakyriazi, E., Joseph, S. (1998). Individual differences in personality among smokers and their association with smoking motivation, social skills deficit, and self-efficacy to quit. *Personality and Individual Differences*, 25, 621-626.
- Patton, D., Barnes, G. E., Murray, R. P. (1997). A personality typology of smokers. *Addictive Behaviors*, 22, 269-273.
- Pederson, L. L., Koval, J. J., O'Connor, K. (1997). Are psychosocial factors related to smoking in grade-6 students? *Addictive Behaviors*, 22, 169-181.
- Pomerleau, O. F., Pomerleau, C. S. (1984). Neuroregulators and the reinforcement of smoking: Toward a biobehavioral explanation. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 8, 503-513.
- Smith, G. M. (1970). Personality and smoking: A review of empirical literature. W: W. A. Hunt (red.), *Learning mechanisms in smoking* (s. 42-61). Chicago: Aldine.

- Steinberg, L., Morris, A. S. (2001). Adolescent development. *Annual Review of Psychology*, 52, 83-110.
- Strelau, J. (1998). *Psychologia temperamentu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Stroebe, W. S., Stroebe, M. S. (1995). *Social psychology and health*. Buckingham: Open University Press.
- Stronks, K., Mheen van de, H. D., Looman, C. W., Mackenbach, J. P. (1997). Cultural, material, and psychosocial correlates of the socioeconomic gradient in smoking behavior among adults. *Preventive Medicine*, 26, 754-766.
- Takemura, Y., Akanuma, M., Kikuchi, S., Inaba, Y. (1999). Cross-sectional study on the relationship between smoking or smoking cessation and trait anxiety. *Preventive Medicine*, 29, 496-500.
- Thaker, G. K., Ellsberry, R., Moran, M., Lahti, A., Tammiga, C. (1991). Tobacco smoking increases square-wave jerks during smooth pursuit eye movements. *Biological Psychiatry*, 29, 82-88.
- Vollrath, M., Knoch, D., Cassano, L. (1999). Personality, risky health behaviour, and perceived susceptibility to health risks. *European Journal of Personality*, 13, 39-50.
- Whalen, C. K., Jamner, L. D., Henkel, B., Delfino, R. J. (2001). Smoking and moods in adolescence with depressive and aggressive disposition: Evidence from surveys and electronic diaries. *Health Psychology*, 20, 99-111.
- White, V., Hill, D., Hopper, J. (1996). The outgoing, the rebellious and the anxious: Are adolescent personality dimensions related to the uptake of smoking? *Psychology and Health*, 12, 73-85.
- Whiteman, M. C., Fowkes, F. G. R., Deary, I. J., Lee, A. J. (1997). Hostility, cigarette smoking and alcohol consumption in the general population. *Social Science and Medicine*, 44, 1089-1096.
- Williams, J. H., Wellman, N. A., Allan, L. M., Taylor, E., Tonin, J., Feldon, J., Rawlins, J. N. P. (1996). Tobacco smoking correlates with schizotypal and borderline personality traits. *Personality and Individual Differences*, 20, 267-270.

SMOKING AND PERSONALITY TRAITS – LITERATURE REVIEW

S u m m a r y

This paper reviews research findings about the role of individual differences in smoking addiction. Data from cross-sectional and longitudinal studies are presented. Smoking addiction is related to Eysenck's basic personality dimensions and to subdimensions of basic characteristics of personality. However, some research findings do not confirm this link, especially, the relationship between neuroticism and smoking is rather weak. One of possible explanations is that the group of smokers is heterogeneous with regard to personality dimensions and demographic variables. Thus, it is possible to distinguish different types of smokers. Future research into individual causes of smoking must take into account associations with demographic and social factors to understand smoking as a complex human behaviour.

Słowa kluczowe: uzależnienie od palenia papierosów, osobowość.

Key words: smoking dependence, personality.